

JOAQUIM M. PUIGVERT I SOLÀ

Quan les escoles eren palaus

Corredor del grup escolar Pere Vila [Jordi Puig-PereVivas]

Un llibre revisa les escoles de l'arquitecte noucentista Josep Goday a Barcelona

«Los extranjeros que nos visitan suelen preguntar dónde están nuestras escuelas públicas, extrañados de no haber visto ninguna construcción escolar como las que hay por todo el mundo, en una capital, por otra parte, en plena fiebre arquitectónica; [...] en enseñanza primaria el conjunto de nuestro estado actual nos coloca a medio siglo de retraso con relación al promedio de la capitales modernas; [...] fuera de España, las escuelas suelen ser, en las capitales, construcciones magníficas, y en las aldeas, el mejor edificio después de la iglesia.» Aquesta situació precària de l'arquitectura escolar barcelonina, descrita en la memòria del projecte del Pressupost Extraordinari de Cultura de l'Ajuntament de la ciutat el 1908, a finals de 1930 havia canviat substancialment gràcies a l'eficient tàndem format per

un pedagog (Manuel Ainaud, procedent del món del republicanisme radical) i un arquitecte (Josep Goday, proper a l'entorn de la Lliga), ambdós l'ànima de l'Assessoria Tècnica de la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona constituïda el 1917. De l'acció de l'arquitecte Josep Goday en el camp de l'arquitectura escolar en dona puntual compte el recent i esplèndid llibre *Josep Goday Casals. Arquitectura escolar a Barcelona, de la Mancomunitat a la República*, editat enguany per l'Ajuntament de la Ciutat Comtal, del qual són autors principals l'historiador Albert Cubeles i l'arquitecte Marc Cui-xart i Goday, a més de Josep M. Ainaud de Lasarte, Oriol Bohigas, Pere Darder, Gonçal Mayos, Xavier Barral i Eva Pascual. Benvinguda sigui, doncs, aquesta extensa monografia que omple un dels buits més clamorosos en la histo-

riografia arquitectònica catalana, que resultava ser inversament proporcional a la importància i significació de Goday en la història del noucentisme arquitectònic.

L'arquitectura com a metàfora. Albert Cubeles, en el capítol «El llarg camí cap a l'escola pública», ens diagnostica quina era la situació educativa de Barcelona a començaments del segle xx: el 1900, quasi el 50 % dels habitants de la ciutat eren analfabets i més de 25.000 infants de les classes populars restaven sense escolaritzar; el 1903 l'escola pública representava només el 16,4 % de les escoles enfront del 83,6 % de l'escola privada (ja fos en mans de l'Església o dels republicans i anarquistes); gairebé totes les escoles eren situades en pisos sense condicions higièniques i educatives. Ras i curt: la manca d'edi-

fics públics projectats *ad hoc* per ser escoles era tota una metàfora de la situació de l'ensenyament primari en començar el segle. De fet, tal com afirma Cubeles, pràcticament, a la Barcelona de finals del segle XIX i començaments del XX les grans escoles de l'Església «eren els referents que la ciutat tenia del que podia ser una gran construcció escolar.» L'Església regular, doncs, es va avançar a contractar bons arquitectes per edificar les seves escoles-internats per a la burgesia, situades a la part alta de la ciutat: Antoni Gaudí projectà el Col·legi de les Teresianes a Sant Gervasi (1888-1889); Ignasi Romaña, l'escola dels escolapis de la Bonanova (1889); Francesc Mariné, la dels escolapis de Sarrià (1891-1893); Enric Sagnier, la de Jesús i Maria (1892-1897), i Joan Martorell, l'escola dels jesuïtes a Sarrià (1893-1896).

De fet, Josep Goday, en un episodi de la seva carrera professional que la historiografia havia ignorat o silenciada fins ara, es va estrenar en el camp de l'arquitectura escolar el 1911 projectant reformes per a l'escola Valldemia de Mataró, que gestionaven els germans maristes d'encà el 1889. *De facto*, tal com ens diu Marc Cuixart, Goday seria l'arquitecte de referència o de capçalera dels maristes; no debades, a més de les reformes del Col·legi Valldemia, li sol·licitaren reformes al monestir de Bellpuig de les Avellanets (1911) o el projecte de noves escoles maristes per al barri de Sants (1926) i la ciutat de València (1926-1927). Cuixart, doncs, ens mostra una realitat que mereixeria tot un estudi específic: ¿quina mena de relació ha existit entre els arquitectes catalans i l'Església, ja sigui a través del càrrec d'arquitecte diocesà o mitjançant els vincles amb els ordes religiosos? Marc Cuixart ens descobreix tres raons per explicar els lligams de Goday amb els maristes: l'origen matoroní (Goday va néixer a Mataró el 1881); la seva condició d'exalumne del Col·legi Valldemia i membre fundador de la seva associació d'antics alumnes, i el fet que els germans maristes fossin clients de l'empresa de ferro per a la construcció que tenien el pare i l'oncle de l'arquitecte. En qualsevol cas els lligams de Goday amb els maristes són un bon

exemple, d'una banda, de com per explicar-nos el radi d'acció d'un arquitecte necessitem saber quina era la xarxa de relacions socials preexistents d'on reclutaria la major part de la clientela; i de l'altra, no deixa de ser significatiu que el primer encàrrec d'intervenció en una escola que va rebre Goday procedís d'una institució eclesiàstica. Tota una metàfora, també, del retard de les institucions públiques barcelonines a l'hora d'invertir en arquitectura escolar. Aquest estat de coses, però, tindria a la Barcelona dels anys 1916-1917 el punt d'inflexió, el canvi de tendència. Vegem-ho.

«El cel en aquesta terra». Els primers grups escolars realitzats per Goday a Barcelona va ser l'escola La Farigola (a Vallcarca, 1920) i l'escola Baixeras (inaugurada el 1922). Entre 1918 i 1919 va projectar, així mateix, els grans grups escolars Lluís Vives, Milà i Fontanals, Ramon Llull i Pere Vila; la construcció, tanmateix, quedà pràcticament paralitzada durant la dictadura de Primo de Rivera i no serien inaugurats fins al març de 1931. No serien aquestes, però, les úniques escoles projectades per Goday a la Ciutat Comtal; són seves, així mateix, la mítica Escola de Mar a la platja de la Barceloneta (inaugurada el 1921), l'Escola Casas (1930) a Sant Martí de Provençals i el Grup Escolar Collaso i Gil (1932), situat al costat del monestir romànic de Sant Pau del Camp.

Quina era la filosofia que inspirava l'arquitectura d'aquestes escoles? En primer lloc, en paraules del pedagog Manuel Ainaud, es volia defugir el caràcter tristici, gens amable i poc higiènic de les escoles públiques barcelonines existents fins aleshores, amb l'objectiu d'educar i redimir socialment les classes populars. El nou edifici escolar, segons Ainaud, «serà ornat de totes les belleses posades amb emoció pels qui volen alliberar les classes populars de Barcelona, que han viscut sense sol, ni aire, en carrers humids i sense cap claror tampoc en les tenebres del seu esperit [...]». De l'escola bella havien de sortir, deia Ainaud, els infants «preparats per a més altes empreses culturals», després que haguessin entrevist,

a través de l'escola, «un cel en aquesta terra». L'escola, doncs, com a espai per formar els futurs ciutadans i com a palanca per a la promoció social i la superació dels handicaps derivats dels orígens familiars. Salvant les distàncies ideològiques i polítiques, potser es pot concloure que estem davant de la versió casolana de l'ideal de l'escola republicana francesa que, en paraules de Jean Jaurès, recordem-ho, «*ne continue pas la vie de famille, elle inaugure et prepare la vie des sociétés.*» A aquest ideal van intentar respondre les escoles de Josep Goday, que, en paraules encertades de Gonçal Mayos, havien de ser com una mena de «temple» cívica, alhora palau de la civilitat i casa del poble. Però quines eren les seves principals característiques? En quins models i referents s'inspiraren?

En primer lloc, cal destacar que no es deixà res a la improvisació. Tal com diu Marc Cuixart, les escoles de Goday se situarien en llocs singulars de la trama urbana, fruit d'una bona i prèvia planificació, contribuint a ennoblir i fer més bella la ciutat en tractar-se d'edificis exempts (a excepció de l'escola Baixeras) amb vocació monumental i forta càrrega simbòlica. Goday posava especial atenció en l'entorn: així,

El nou edifici escolar públic havia de ser «ornat de totes les belleses» per alliberar les classes populars

per exemple, l'escola Malagrida d'Olot (projectada per Goday el 1921 al bell mig de l'Eixample del mateix nom) seria de dues plantes, «ja que», recull la memòria redactada per l'arquitecte, «més de dues plantes destruiria, per ser massa gran, les ratlles de la ciutat-jardí». I a l'escola Collaso i Gil, al costat del monestir de Sant Pau del Camp, Goday va fer recular la façana que dona al carrer Sant Pau, ens diu, «en un clar gest reverencial i respectuós vers l'església romànica», a més de maldar perquè el vell i el nou edifici no es con-

fonguessin: «la coloració de les façanes projectades amb fàbrica de maó cuit, d'entonació rosada, ajudarà al contrast dels vells carreus, de pedra de Montjuïc patinats per l'acció dels segles.» La sensibilitat mostrada en aquest cas, sens dubte, tenia a veure, amb l'interès de Goday pel romànic –no endebades, recordem-ho, de jove havia col·laborat amb Josep Puig i Cadafalch en els seus estudis sobre l'art romànic. Prestigiant l'arquitectura destinada a escola i el seu entorn urbà, s'estava ennoblint la tasca educativa que es feia dins les aules.

Un dels principis que se seguiren a l'hora de localitzar les 23 noves escoles projectades és que els nens i les nenes no havien de recórrer més d'un quilòmetre per arribar-hi. El programa fou ambiciós i global, ja que no es tractava només d'edificar *ex novo* edificis per a usos escolars, sinó també de situar algunes escoles en antics palaus senyorials amb jardins als carrers Montcada i dels Còdols; idea que, finalment, no es portaria a terme. El fet que a Bar-

celona no s'empressin edificis d'interès històric per destinar-los a escoles no vol pas dir, tanmateix, que la iniciativa no s'assagés en altres indrets de Catalunya. En aquest sentit, fem-ho avinent, Jeroni Martorell (responsable del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Mancomunitat) va projectar el 1920 les noves escoles de Torroella de Montgrí dins un convent agustinià del segle XVII, i les de Bellcaire dins del castell medieval de la vila. Per raons econòmiques a Barcelona es va optar per construir escoles molt grans que, de manera especial a la ciutat vella, tenien la dificultat afegida de no disposar d'espais generosos per a pati de jocs i gimnàstica i jardins annexos on fer-hi pràctiques de botànica o horticultura, tal com recomanaven el moviment de la renovació pedagògica i els principis higienistes. Conscients d'aquestes limitacions, Ainaud i Goday dissenyarien tota una estratègia que minimitzés aquestes mancances, ja fos convertint les terrasses en patis de jocs (com en el cas de l'escola Baixeras), projectant jardins d'infants al bell mig de la ciutat (com seria el cas dels jardins de les places Salvador Seguí, Letamendi, Tetuan, Joanic, Lesseps, Sagrada Família, Osca i de Sant Joan) o camps d'esports a la perifèria de la ciutat, i construint escoles a l'aire lliure (seguint la tradició inaugurada amb l'Escola del Bosc el 1914), com seria el cas de l'Escola del Mar.

Les fonts d'inspiració. Pel que fa a l'arquitectura, Goday idea un «tipus» d'escola que s'havia d'adaptar a diferents espais urbans: es tractava d'edificis d'«aparent simetria», amb entrada i accés central comú per als nens i nenes. En l'eix central s'ubicaven generosos *halls* a la planta baixa (que segons Goday havien de ser espais polivalents de trobada que havien de contribuir «a l'educació social que puguin iniciar els mestres», minimitzant un dels riscos de les escoles graduades: l'aïllament dels mestres i els alumnes) i espais de treball multidisciplinari destinats a teatre, sala de reunions o biblioteca. Les escoles *godayanes*, doncs, no es reduïen ni de bon tros a l'aulari i els lavabos, ja que en el seu programa es contempla-

ven espais per a les dutxes (com a eina de creació d'hàbits higiènics), menjadors o cantines i sales de treballs manuals, entre altres dependències. Des d'un punt de vista formal l'arquitectura escolar de Goday seguí els principis canònics del noucentisme, reinterpretant i essencialitzant el llenguatge clàssic amb elements barrocs. En aquest sentit, la decoració esgrafiada de les seves façanes projectada per Francesc Canyelles (eficaç col·laborador de Goday) i l'ús de la terracota són un dels indicadors més diàfans i pregons de com el noucentisme contribuï a superar la lectura crítica i denigradora del barroc que s'havia estès d'ençà el triomf del neoclassicisme a finals del segle XVIII i que els neomedievalismes del XIX van acabar de reblar i perpetuar fins ben entrat el segle XX.

Les fonts d'inspiració de l'arquitectura escolar de Goday no eren pas estrictament locals (les esglésies i les masies dels segles XVII i XVIII), sinó que els seus referents, destaca Cuixart, eren clarament internacionals. En són una prova els seus llibres de capçalera, els d'Henry Baudin *Les constructions scolaires en Suisse* (1907) i *Les nouvelles Constructions Scolaires en Suisse* (1917), així com també el seu viatge amb altres membres de l'Assessoria Tècnica de Cultura, el 1917, per estudiar *in situ* les escoles de les ciutats europees de Ginebra, Berna, Basilea, Zuric, Munic, Dresden i Berlín. Important i decisiva va ser la influència de les escoles dels arquitectes Karl Hocheder i Theodor Fischer a Munic, realitzades amb l'assessorament del pedagog Georg Kerschensteiner, considerat el Pestalozzi bavarès. Tal com diu Oriol Bohigas, la mirada dels noucentistes no es dirigí únicament vers la Mediterrània clàssica sinó que foren decisives les seves arrels en la cultura de l'Europa central, de manera especial la germànica.

La crítica dels joves avantguardistes.

Les escoles noucentistes en general, i les de Goday en particular, van rebre el 1933, a través de les pàgines de la revista *AC*, una severa i àcida crítica. Pels joves arquitectes d'avantguarda del GATEPAC eren un exemple del que no s'havia de fer: per ser massa costo-

Josep Goday Casals (1882-1936)

Ins en amb la teua curiositat?

La sala d'actes, vista des de l'escenari, del Grup Escolar Milà i Fontanals

ses i poc estandarditzades, per dedicar excessiu espai a vestíbuls, per compondre les plantes segons eixos de simetria, per l'excessiva alçada, per la preocupació de monumentalitat, per no substituir les teulades per terrats i per la decoració i ornamentació tradicional, entre altres arguments. Paradoxalment, la crítica a Goday li arribà en un moment en què ell començava a experimentar o flirtejar amb el llenguatge arquitectònic de la modernitat. En efecte, l'escola Collaso i Gil (on adopta un repertori formal totalment nou d'influència nòrdica tal com ja fa anys va assenyalar Oriol Bohigas), les Escoles Fabra d'Alella (1933), el pavelló Hèlios de la Maternitat de les Corts (1933), el pavelló de banys de mar per a l'Ajuntament de Barcelona a Castelldefels (1935), o el projecte per a un prototip d'escola que elaborà el 1935 en col·laboració amb el pedagog Artur Martorell, són bons exemples del seu viratge cap a posicions més pròximes a les avantguardes.

La rèplica a la crítica rebuda per part de Goday no es faria esperar, a través de les pàgines de la revista *Arquitectura i Urbanisme*. De la resposta, va la pena destacar aquells elements que permeten situar quina era la posició de molts arquitectes noucentistes (entre els quals destacà Pere Benavent) davant les avant-

guardes: no es tractava d'una posició totalment contrària en la mesura que acceptaven l'evolució i la innovació en arquitectura i per això, recordava Goday, llegien els seus escrits, admiraven els seus projectes i assistien a les conferències dels seus capdavanters. En definitiva, per dir-ho amb l'expressió feliç d'Oriol Bohigas, practicarien ells mateixos un cert *racionalisme al marge*. Allò, però, que no compartien amb l'avantguarda ortodoxa era la lectura que feia aquesta del passat o la tradició arquitectònica, perquè no estaven disposats

La crítica dels joves arquitectes avantguardistes arribà quan Goday començava a flirtejar amb el llenguatge arquitectònic de la modernitat

a fer-ne taula rasa, ja fos per una qüestió de modèstia o humilitat intel·lectual, de pragmatisme versàtil, culturalisme burgès, posició conservadora... o una mica tot aigüabarregat: «aquesta renovació i vivificació», afirmava Goday,

«poden fer-se sense obeir dogmes ni repudiar com a putrefactes els treballs i esforços de generacions anteriors, puix que això, ultra representar injustos atacs, és un perill per als mateixos atacants.» Tal com diu Gonçal Mayos, la modernitat noucentista, a diferència de les avantguardes, radicals i agressives, no era intransigent amb el passat, sinó que maldava per projectar-se en el futur, tot evolucionant, sense ruptures, trencaments ni estridències.

En qualsevol cas, Marc Cuixart ens recorda encertadament, davant la polèmica en què es va veure involucrat Goday, com més enllà de les proclames públiques cal baixar sempre a l'anàlisi acurada i concreta de la pràctica arquitectònica. Així ens diu, d'una banda, que la pell o la plàstica palladiana o barroca de les escoles de Goday (que no responia, certament, als gustos estètics dels joves arquitectes d'avantguarda) amagava uns espais concebuts des d'una òptica moderna posada al servei de la renovació pedagògica; i, de l'altra, que «no tots els arquitectes que s'expressaven en el llenguatge racionalista realitzaren projectes d'escoles conceptualment tan modernes com la plàstica expressa.» Tot un avís, doncs, per no quedar-nos atrapats pels discursos polemitzadors dels coetanis.

Façana principal del Grup Escolar Lluís Vives, en una fotografia d'època

Post scriptum. El llibre ressenyat aquí ens mostra, en definitiva, com va haver-hi una època en què era àmpliament compartida la importància de l'educació pública com a instrument de transformació social. Invertir en educació i cultura donava prestigi social a les institucions i als seus patrocinadors; no endebades són tres, recordem-ho, els grups escolars barcelonins de Goday que porten el nom de les persones que amb els seus generosos llegats van contribuir-ne al finançament: Àngel Baixeras, Pere Vila i Collaso i Gil. Les escoles de Josep Goday (i les de tants altres arquitectes noucentistes), o les biblioteques populars projectades per Lluís Plana i Calvet per a la Mancomunitat, són avui (allà on s'han conservat) icones privilegiades del procés d'institucionalització cultural del noucentisme i de la seva utopia que maldava per fer de Catalunya una ciutat. Les escoles i biblioteques es construïren amb una gran càrrega simbòlica, talment com si es tractés de veritables temples laics de civisme i cultura.

Però aquest patrimoni arquitectònic heretat no sempre ha merescut el

respecte i el tractament adequat. No tot, diguem-ho clar, ha de començar i acabar en el modernisme a l'hora d'endegar processos de catalogació i rehabilitació o d'organitzar itineraris culturals i turístics. Llibres com el que han coordinat Cubeles i Cuixart o el dossier monogràfic que la *Revista de Girona* va dedicar l'any 2005 a l'*Arquitectura escolar pública* de les comarques gironines haurien de ser tot un esperó per plantejar una ambiciosa recerca global (una tesi doctoral?) sobre el tema per a tot el conjunt de l'àmbit català i per endegar, així mateix, polítiques més decidides sobre la conservació del patrimoni arquitectònic escolar de Catalunya, independentment de si es tracta d'edificis modernistes, noucentistes o racionalistes. En aquesta tasca caldria que s'impliquessin no només els ajuntaments i consells comarcals sinó també les conselleries de Cultura i d'Educació de la Generalitat de Catalunya. Les urgències i els problemes del dia a dia (que són molts) no ens han de portar a oblidar-nos del llegat arquitectònic (i educatiu) heretat. ■

**Albert Cubeles i
Marc Cuixart Goday
Josep Goday
Casals**
**Arquitectura escolar
a Barcelona de la
Mancomunitat a la
República**

Barcelona: Ajuntament de Barcelona,
2008, 368 pp., 20 €